

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه علوم اجتماعی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی

بررسی جامعه‌شناختی برخی از عوامل موثر بر تفکر انتقادی دانشجویان دانشگاه

اصفهان

استاد راهنما:

دکتر ثریا معمار

استاد مشاور:

دکتر مسعود کیانیپور

پژوهشگر:

سحر خجسته فرزاد

مهرماه ۱۳۹۲

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه علوم اجتماعی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی خانم سحر خجسته
تحت عنوان

بررسی جامعه‌شناختی برخی از عوامل موثر بر تفکر انتقادی دانشجویان (مطالعه
موردی: دانشگاه اصفهان)

در تاریخ ۱۳۹۶/۷/۲۹ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه مطلوب به تصویب نهایی رسید.

امضا
امضا
امضا
امضا
امضای مدیر گروه

دکتر ثریا معمار با مرتبه علمی استادیار	۱- استاد راهنمای پایان نامه
دکتر مسعود کیانیپور با مرتبه علمی استادیار	۲- استاد راهنمای پایان نامه
دکتر رضا همتی با مرتبه علمی استادیار	۳- استاد داور داخل گروه
دکتر سید علی سیادت با مرتبه علمی دانشیار	۴- استاد داور خارج از گروه

چکیده:

پژوهش حاضر درصدد بررسی جامعه‌شناختی چگونگی ارتباط متغیر وابسته گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان و متغیرهای مستقل جنسیت، رشته تحصیلی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، انگیزه تحصیلی و گرایش به تفکر انتقادی اساتید بود و دستیابی به این هدف از طریق روش پیمایشی و با استفاده از دو پرسشنامه استاندارد؛ انگیزه تحصیلی (AMS) و گرایش به تفکر انتقادی (CTDI) و همچنین یک پرسشنامه محقق ساخته، میسر شد. پاسخگویان شامل دو دسته دانشجویان و اساتید بودند. جامعه آماری اساتید، مشمول کل اساتید در تمامی رشته‌های مربوط به دو دانشکده ادبیات و علوم انسانی و علوم فنی و مهندسی بود و جامعه آماری دانشجویان نیز، دانشجویان سال سوم و چهارم کارشناسی در دو دانشکده مذکور (به استثناء دانشجویان سال چهارم در دو رشته تحصیلی؛ علوم قرآن و حدیث و ادبیات فارسی) را دربر می‌گرفت. تعداد کل اساتید ۱۵۷ نفر بود که از بین این تعداد، ۷۳ نفر به عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفتند. همچنین نمونه‌ای به حجم ۳۴۰ نفر از میان جامعه آماری دانشجویان که متشکل از ۸۳۳ نفر بود، انتخاب شدند. اساس انتخاب اساتید، نمونه‌گیری اتفاقی و مبنای انتخاب دانشجویان، نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی بود. از مهمترین نتایج این پژوهش می‌توان به این موارد اشاره کرد: به احتمال ۹۵٪ بین ۸۲.۵۷ تا ۸۲.۶۴ درصد از دانشجویان جامعه آماری دارای گرایش زیاد به تفکر انتقادی، بین ۹۳.۴۷ تا ۹۳.۵۳ درصد از دانشجویان جامعه آماری دارای انگیزه تحصیلی زیاد و در محدوده ۷۱.۹۵ تا ۷۱.۸۵ درصد از دانشجویان جامعه آماری، عضو طبقه متوسط پایگاه اقتصادی-اجتماعی می‌باشند. همچنین آزمون فرضیات پژوهش از طریق ضرایب رو اسپیرمن، تاو گودمن و کراسکال و تاو بی کندال حاکی از آن هستند که بین متغیرهای مستقل انگیزه تحصیلی و جنسیت و متغیر وابسته گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان رابطه معناداری برقرار می‌باشد ولی بین متغیرهای مستقل پایگاه اقتصادی-اجتماعی و رشته تحصیلی و متغیر وابسته گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان ارتباط معناداری وجود ندارد. همچنین بین گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان و گرایش به تفکر انتقادی اساتید، رابطه مشاهده شد اما امکان سنجش معناداری آن به دلیل عدم انتخاب تصادفی اساتید، وجود نداشت. بنابراین تمامی نتایج فرضیات فوق به جز مورد اخیر، قابل تعمیم به کل جامعه آماری هستند.

کلمات کلیدی: نظام آموزشی، تفکر انتقادی، گرایش به تفکر انتقادی، انگیزه تحصیلی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی.

باشکر از خانم دکتر ثریا معمار که مسؤلیت راهنمایی این رساله را عهده دار بودند.

باشکر از دکتر جان ریگتس به خاطر اجازه استفاده از پرسشنامه گرایش به تفکر انتقادی در ایران.

باشکر از پانچکویان و همچنین کادر اداری دانشگاه اصفهان به خاطر همکاری ایشان در امور مربوط به

پرسشنامه.

و

باساس ویژه از آقای دکتر مسعود کیا نوری به خاطر راهنمایی های صبورانه، فروتنانه، دقیق و منظم در تمامی بخش -

های این پژوهش.

چگونه و با کدام واژه؟

انبوه حمایت، فداکاری، و مهرورزی ایشان در سالهای

زندگی ام را در یک «تقدیم به» بگنجانم؟!

تقدیم به خانواده ام...

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات پژوهش
۱-۱-۱	مقدمه: ۱
۲-۱	شرح و بیان مساله پژوهشی: ۲
۳-۱	اهمیت و ارزش تحقیق: ۳
۴-۱	اهداف تحقیق: ۴
۴-۱-۱	هدف اصلی: ۴-۱-۱
۴-۱-۲	اهداف فرعی: ۴-۱-۲
۵-۱	فرضیه‌ها ی تحقیق: ۴-۱-۲
۶-۱	کاربرد نتایج تحقیق: ۵
۷-۱	کلیدواژه‌ها: ۶
	فصل دوم: مبانی نظری
۱-۲-۱	مقدمه: ۸
۲-۲-۱	پیشینه تحقیق: ۹
۲-۲-۱-۱	تحقیقات داخلی: ۹
۲-۲-۱-۲	تحقیقات تجربی در حوزه‌های غیرپزشکی: ۹
۲-۲-۱-۳	پژوهش‌های تجربی در حوزه علوم پزشکی: ۱۳
۲-۲-۱-۴	تحقیقات نظری: ۱۶
۲-۲-۲	تحقیقات خارجی: ۱۷
۲-۲-۲-۱	تحقیقات تجربی خارجی: ۱۷
۲-۲-۲-۲	تحقیقات نظری: ۱۹
۲-۲-۳	پیشینه نظریه انتقادی: ۲۱
۲-۲-۴	ورود نظریه انتقادی به عرصه تعلیم و تربیت: ۲۷
۲-۲-۵	تعاریف تفکر انتقادی: ۳۲
۲-۲-۶	ابعاد و ویژگی‌های تفکر انتقادی: ۳۶
۲-۲-۶-۱	ویژگی‌های تفکر انتقادی: ۳۶
۲-۲-۶-۲	ابعاد تفکر انتقادی: ۳۷
۲-۲-۷	نظریه انتقادی: ۴۳

عنوان

صفحه

۴۳	۱-۷-۲ پیتر فاشیون
۴۸	۲-۷-۲ پائولو فریره
۵۵	۸-۲ استدلال فرضیه‌ها
۵۵	۱-۸-۲ گرایش به تفکر انتقادی اساتید و گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان
۵۸	۲-۸-۲ پایگاه اقتصادی-اجتماعی و گرایش به تفکر انتقادی
۵۹	۳-۸-۲ انگیزه تحصیلی دانشجویان و گرایش به تفکر انتقادی
۶۵	۴-۸-۲ رشته تحصیلی و گرایش به تفکر انتقادی
۶۶	۵-۸-۲ جنسیت و گرایش به تفکر انتقادی

فصل سوم: روش‌شناسی تحقیق

۶۹	۱-۳ مقدمه:
۷۰	۲-۳ روش پژوهش:
۷۰	۳-۳ جامعه آماری:
۷۰	۱-۳-۳ حجم نمونه:
۷۲	۲-۳-۳ روش نمونه‌گیری:
۷۳	۴-۳ واحد تحلیل:
۷۳	۵-۳ ابزار گردآوری داده‌ها و روش جمع‌آوری آنها:
۷۹	۶-۳ سنجش و اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش:
۷۹	۱-۶-۳ متغیر وابسته:
۷۹	۱-۶-۳-۱ تعریف مفهومی:
۷۹	۲-۶-۳-۱ تعریف عملیاتی:
۷۹	۲-۶-۳ متغیرهای مستقل:
۷۹	۱-۶-۳-۲ تعاریف مفهومی متغیرهای مستقل:
۸۰	۲-۶-۳-۲ تعاریف عملیاتی متغیرهای مستقل:
۸۱	۷-۳ اعتبار و پایایی ابزار پژوهش:
۸۴	۸-۳ روش تجزیه و تحلیل داده‌ها:

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل اطلاعات

۸۶	۱-۴ مقدمه:
۸۷	۲-۴ تحلیل یک متغیره

عنوان

صفحه

۸۷.....	۴-۲-۱ آمار توصیفی.....
۸۷.....	۴-۲-۱-۱ جنسیت.....
۸۸.....	۴-۲-۱-۲ رشته تحصیلی.....
۸۹.....	۴-۲-۱-۳ پایگاه اقتصادی-اجتماعی.....
۹۱.....	۴-۲-۱-۴ گرایش به تفکر انتقادی.....
۹۲.....	۴-۲-۱-۵ انگیزه تحصیلی.....
۹۴.....	۴-۲-۱-۶ توزیع کلی پاسخگویان.....
۹۵.....	۴-۲-۲ آمار استنباطی.....
۹۵.....	۴-۲-۲-۱ پایگاه اقتصادی-اجتماعی.....
۹۶.....	۴-۲-۲-۲ گرایش به تفکر انتقادی.....
۹۷.....	۴-۲-۲-۳ انگیزه تحصیلی.....
۹۹.....	۴-۳ تحلیل دو متغیره.....
۹۹.....	۴-۳-۱ گرایش به تفکر انتقادی و جنسیت.....
۹۹.....	۴-۳-۱-۱ آمار توصیفی.....
۱۰۰.....	۴-۳-۱-۲ آمار استنباطی.....
۱۰۱.....	۴-۳-۲ گرایش به تفکر انتقادی و رشته تحصیلی.....
۱۰۱.....	۴-۳-۲-۱ آمار توصیفی.....
۱۰۳.....	۴-۳-۲-۲ آمار استنباطی.....
۱۰۴.....	۴-۳-۳ گرایش به تفکر انتقادی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی.....
۱۰۴.....	۴-۳-۳-۱ آمار توصیفی.....
۱۰۵.....	۴-۳-۳-۲ آمار استنباطی.....
۱۰۶.....	۴-۳-۴ گرایش به تفکر انتقادی و انگیزه تحصیلی.....
۱۰۶.....	۴-۳-۴-۱ آمار توصیفی.....
۱۰۸.....	۴-۳-۴-۲ آمار استنباطی.....
۱۰۸.....	۴-۳-۵ گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان و گرایش به تفکر انتقادی اساتید.....
۱۰۸.....	۴-۳-۵-۱ آمار توصیفی.....
۱۱۰.....	۴-۳-۵-۲ آمار استنباطی.....

عنوان

صفحه

فصل پنجم: نتایج پژوهش

۱-۵ مقدمه:	۱۱۲
۲-۵ خلاصه‌ای از نتایج پژوهش:	۱۱۳
۱-۲-۵ فرضیه اول:	۱۱۳
۲-۲-۵ فرضیه دوم	۱۱۶
۳-۲-۵ فرضیه سوم	۱۱۷
۴-۲-۵ فرضیه چهارم	۱۱۸
۵-۲-۵ فرضیه پنجم	۱۲۱
۳-۵ محدودیت‌های پژوهشی:	۱۲۱
۴-۵ پیشنهادات پژوهشی:	۱۲۲
پیوست	۱۲۴
پرسشنامه تحقیق	۱۲۴
منابع و مأخذ	۱۳۰

فهرست جدول ها

عنوان	صفحه
جدول (۱-۲): چهار نوع تفکر تفکیک شده توسط نظریه پردازان.....	۳۳
جدول (۲-۲): مولفه های تفکر انتقادی از دیدگاه روانشناسان	۳۷
جدول (۳-۲): ویژگی های متفکر انتقادی از دو دیدگاه.....	۴۲
جدول (۱-۳): میزان آلفای کرونباخ به تفکیک ابعاد.....	۸۴
جدول (۱-۴): توزیع دانشجویان بر حسب جنسیت.....	۸۷
جدول (۲-۴): توزیع دانشجویان بر حسب رشته تحصیلی	۸۸
جدول (۳-۴): توزیع دانشجویان بر حسب پایگاه اقتصادی-اجتماعی	۹۰
جدول (۴-۴): توزیع دانشجویان بر حسب گرایش به تفکر انتقادی	۹۱
جدول (۵-۴): توزیع دانشجویان بر حسب انگیزه تحصیلی	۹۳
جدول (۶-۴): توزیع کلی پاسخگویان	۹۴
جدول (۷-۴): توزیع دانشجویان بر حسب متغیر دو طبقه ای شده پایگاه اقتصادی-اجتماعی	۹۶
جدول (۸-۴): خطای استاندارد نسبت P متغیر دو جمله ای	۹۶
جدول (۹-۴): توزیع دانشجویان بر حسب متغیر دو طبقه ای شده گرایش به تفکر انتقادی	۹۷
جدول (۱۰-۴): خطای استاندارد نسبت P متغیر دو جمله ای.....	۹۷
جدول (۱۱-۴): توزیع دانشجویان بر حسب متغیر دو طبقه ای شده انگیزه تحصیلی	۹۸
جدول (۱۲-۴): خطای استاندارد نسبت P متغیر دو جمله ای.....	۹۸
جدول (۱۳-۴): «گرایش به تفکر انتقادی بر حسب جنسیت».....	۹۹
جدول شماره (۱۴-۴): نتایج همبستگی بین گرایش به تفکر انتقادی و جنسیت	۱۰۰
جدول (۱۵-۴): نتایج معناداری ضریب تاو گودمن و کراسکال بین گرایش به تفکر انتقادی و جنسیت	۱۰۰
جدول (۱۶-۴): «گرایش به تفکر انتقادی بر حسب رشته تحصیلی»	۱۰۲
جدول شماره (۱۷-۴): نتایج همبستگی بین گرایش به تفکر انتقادی و رشته تحصیلی	۱۰۳
جدول (۱۸-۴): نتایج معناداری ضریب تاو گودمن و کراسکال بین گرایش به تفکر انتقادی و رشته تحصیلی.....	۱۰۳
جدول (۱۹-۴): «گرایش به تفکر انتقادی بر حسب پایگاه اقتصادی-اجتماعی»	۱۰۴
جدول شماره (۲۰-۴): نتایج همبستگی بین گرایش به تفکر انتقادی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی	۱۰۵
جدول (۲۱-۴): نتایج معناداری ضریب تاو بی کندانال بین گرایش به تفکر انتقادی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی	۱۰۵
جدول (۲۲-۴): «گرایش به تفکر انتقادی بر حسب انگیزه تحصیلی».....	۱۰۷
جدول شماره (۲۳-۴): نتایج همبستگی بین گرایش به تفکر انتقادی و انگیزه تحصیلی	۱۰۷

عنوان

صفحه

- جدول (۴-۲۴): نتایج معناداری ضریب تا او b کندال بین گرایش به تفکر انتقادی و انگیزه تحصیلی ۱۰۸
- جدول (۴-۲۵): «گرایش به تفکر انتقادی برحسب نوع دسته‌ها»..... ۱۰۹
- جدول شماره (۴-۲۶): نتایج همبستگی بین گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان و اساتید ۱۱۰

فهرست شکل ها

عنوان	صفحه
شکل (۱-۲): برخی از حوزه‌های مورد نقد مکتب فرانکفورت.....	۲۶
شکل (۲-۲): ابعاد تفکر انتقادی از دیدگاه واتسون و گلیزر.....	۳۸
شکل (۳-۲): مولفه‌های مهارت تفکر انتقادی از دیدگاه لیپمن	۳۹
شکل (۴-۲): ابعاد و خرده ابعاد تفکر انتقادی از دیدگاه شافر و روبنفیلد.....	۴۱
شکل (۵-۲): ابعاد گرایش به تفکر انتقادی از دیدگاه فاشیون.....	۴۵
شکل (۶-۲): ابعاد گرایش به تفکر انتقادی از دیدگاه ریکتس.....	۴۷
شکل (۱-۴): نمایش وضعیت دانشجویان بر حسب جنسیت	۸۷
شکل (۲-۴): نمایش وضعیت دانشجویان بر حسب رشته تحصیلی	۸۹
شکل (۳-۴): نمایش وضعیت دانشجویان بر حسب پایگاه اقتصادی-اجتماعی	۹۰
شکل (۴-۴): نمایش وضعیت دانشجویان بر حسب گرایش به تفکر انتقادی	۹۲
شکل (۵-۴): نمایش وضعیت دانشجویان بر حسب انگیزه تحصیلی	۹۳
شکل (۶-۴): نمایش وضعیت کلی پاسخگویان	۹۴

فصل اول:

کلیات پژوهش

۱-۱ مقدمه:

جهان رو به رشد و کثرت‌گرای علم، از نیمه دوم قرن بیست، به این دیدگاه روی آورده است که تفکر بر مبنای اصولی جدید و بر پایه نقد و استدلال و گفت‌وگو می‌تواند موجبات بهبود و افزایش کیفیت زندگی بشر را فراهم آورد. از این رو محقق در این پژوهش در پی آن است که در جهت روشن‌تر نمودن برخی از عوامل موثر، بر این نوع تفکر یعنی تفکر انتقادی، گام بردارد. ترتیب و محتوای فصول این پژوهش همانند سایر پایان‌نامه‌ها و مطابق با اصول تعیین‌شده، بدین صورت می‌باشد: در فصل اول، کلیات پژوهش؛ فصل دوم، مبانی و چارچوب‌های نظری؛ فصل سوم؛ روش‌شناسی تحقیق، فصل چهارم؛ یافته‌های پژوهشی و فصل پنجم نیز نتایج کلی ارائه می‌شود که در ادامه فقط فهرست مطالب فصل اول بیان می‌گردد و خرده‌بخش‌های سایر فصول در ابتدای هر فصل توضیح داده خواهد شد. در فصل اول که شامل کلیاتی از تحقیق است، ابتدا شرح و بیانی از مساله مورد پژوهش و پس از آن اهمیت و ضرورت انتخاب چنین موضوعی ارائه گشته و سپس اهداف و فرضیه‌های تحقیق، ذکر شده است. در نهایت، کاربردهای تحقیق حاضر، بیان و کلیدواژه‌ها نیز تعریف شدند.

۱-۲ شرح و بیان مساله پژوهشی:

بی‌شک تفکر انتقادی، در معنای عام خودش، در طول تاریخ علم و حتی پیش از آن، در گستره تاریخ تفکر بشری، مورد استفاده بود اما به طور اخص از دهه ۱۹۶۰ به بعد، جنبشی انتقادی برای ایجاد بینشی جدید به مسائل حاکم بر جوامع ظهور کرد. با ظهور این جنبش، سنت انتقاد کردن و به چالش کشیدن بنیان‌های مفروض پنداشته شده در عرصه‌های مختلف تفکر و علم شکل گرفت و اندیشمندان بسیاری، تفکر انتقادی مداوم را راه‌حلی در جهت جلوگیری از برخی از تأثیرات مخرب ایدئولوژی‌های حاکم دانسته و در جهت گسترش تفکر انتقادی میان عموم مردم تلاش نمودند. این مهم، عمدتاً به عهده نهاد آموزش و پرورش قرار گرفت و متفکرین زیادی، این حوزه را عرصه نظریه‌پردازی خویش قرار دادند. به عنوان نمونه، آیزنر، هدف تعلیم و تربیت را تقویت مباحثه و مناظره در کلاس می‌داند و معتقد است که مدارس باید آن چنان اندیشه و تفکر دانش‌آموزان را تقویت کنند که آن‌ها بتوانند عقاید را از حقایق، سفسطه را از استدلال منطقی و شایستگی را از عدم شایستگی تشخیص دهند (نقل از شعبانی و مهرمحمدی، ۱۳۷۹: ۱۱۷-۱۱۶).

اما رخداد این تغییرات در سطح جهان، تنها یک طرف مساله می‌باشد. طرف دیگر مساله، وجود ضعفهای مختلف ساختاری در نظام آموزشی ایران است. ضعفهای بنیادی در عرصه آمار و اطلاعات؛ دور بودن کوشش‌های علمی-پژوهشی از نیازهای علمی بخش‌های تولیدی کشور؛ محدودیت‌های جدی و معنی‌دار در عرصه امکان‌پذیر ساختن «نقد» حتی در زمینه‌های علمی؛ بنا نهادن نظام آموزشی در همه سطوح بر مبنای تکیه بر حافظه و ... (مومنی، ۱۳۸۸: ۱۵۷) تنها نمونه‌هایی از مشکلات آموزشی ایران هستند. همچنین اگر با الهام گرفتن از توفیقی و فراستخواه (۱۳۸۱) به مشکلات مذکور، مشکل عدم وجود یک سرمشق برای نوسازی علمی در سال‌های پس از انقلاب اسلامی نیز اضافه شود، بیشتر آشکار می‌شود که حاصل این وضعیت، جز عقب‌ماندگی روزافزون ایران نخواهد بود. شاید بتوان با نقل قولی از لانگر به وجه بهتری، مساله را مشخص نمود: مساله اصلی این است که "چنانچه نتوانیم چندین چشم‌انداز را بررسی کنیم، این خطر در کمین مان خواهد بود که ثبات پیش‌فرض‌های ذهنی خودمان را به جای ثبات پدیده مورد نظر بنشانیم" (لانگر، ۱۳۷۷: ۱۳۵) و متأسفانه به نظر می‌رسد که این مساله در ایران اتفاق افتاده است و همان‌طور که فراستخواه (۱۳۸۸) اظهار می‌نماید، سنت‌ها و ذهنیت‌های بومی ما سترون، بسته و بیگانه با تفکر انتقادی شده‌اند. دقیقاً از همین حیث است که این پژوهش درصدد بررسی وضعیت تفکر انتقادی در حوزه دانشگاه بوده و برای این منظور، اقدام به سنجش ارتباط این متغیر با برخی دیگر از متغیرهای مهم نمود. البته همان‌گونه که بنینگ بیان می‌کند، بیشتر فعالیت‌های پژوهشی بر اندازه‌گیری تفکر

انتقادی فراگیران متمرکز شده است و انجام پژوهش در زمینه فرایندهای مورد نیاز برای تسهیل تفکر انتقادی مربیان و معلمان مورد اغماض قرار گرفته است و این در حالی است که متفکرانی چون پول (۱۹۹۲) و دیویی (۱۹۱۰) معتقدند که تفکر انتقادی معلمان، نقش مهمی در ایجاد تفکر انتقادی دانش آموزان ایفا می کند و تفکر انتقادی معلمان به عنوان یک استاندارد جدید مهارت های تدریس محسوب می شود (نقل از بدری و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۹۴-۱۹۲). از همین رو و از آنجا که دانشگاه نیز یکی از مکان های تأثیرگذار آموزشی است و رشته های مختلف تحصیلی در دانشگاه ها، محتوای متفاوتی ارائه می نمایند، این سؤال مطرح می گردد که آیا رشته های مختلف تحصیلی در دانشگاه که دارای محتواهای آموزشی متفاوت هستند، از عوامل مؤثر بر تفکر انتقادی دانشجویان می باشند؟ از طرف دیگر این پرسش مطرح می گردد که آیا میان میزان تفکر انتقادی اساتید دانشگاه، به عنوان تصمیم گیرندگان جزء محتوای مطالب آموزشی و شکل دهنده فضای کلی تفکر حاکم بر کلاس درس از یک سو و میزان تفکر انتقادی دانشجویان از سوی دیگر رابطه معناداری وجود دارد؟ علاوه بر دو متغیر بیان شده، بررسی ارتباط میان پایگاه اقتصادی-اجتماعی دانشجویان و میزان تفکر انتقادی آنها نیز مورد توجه است زیرا همان گونه که بسیاری از متفکران در حوزه قشر بندی و حول مفهوم طبقه بیان کرده اند، نمی توان تأثیرات ناشی از طبقه اجتماعی فرد بر تفکر و آگاهی فرد را نادیده انگاشت. فقط به عنوان نمونه، مارکس، که اهمیت مفهوم «طبقه» در جامعه شناسی بیش از سایر متفکران، مدیون اندیشه های اوست، از تأثیرات زیربنای اقتصادی بر نظام آموزشی، که قسمتی از روبنای شیوه تولید سرمایه داری است، سخن می راند (گرب، ۱۳۸۱: ۴۶-۲۰). عامل دیگری که این پژوهش در صدد بررسی آن است، ارتباط میان جنسیت و میزان تفکر انتقادی می باشد زیرا یکی از شکاف های پایدار و تاریخی-ساختی در جوامع و به ویژه جامعه ما عبارت از شکاف جنسی است (محمدی اصل، ۱۳۸۲: ۶۸). همچنین در پژوهش حاضر ارتباط میان انگیزه دانشجویان از تحصیل و میزان تفکر انتقادی آنها مورد سنجش قرار خواهد گرفت. به طور کلی، این پژوهش بر آن است که با بررسی پرسش های فوق و آزمون فرضیه های برآمده از این پرسش ها، در جهت مشخص نمودن برخی از عوامل مؤثر بر تفکر انتقادی، گام بردارد.

۳-۱ اهمیت و ارزش تحقیق :

ضرورت انجام این پژوهش به ضرورت وجود تفکر انتقادی در هر جامعه ای، از جمله کشورمان، بازمی گردد. مسلماً بازتولید مداوم اندیشه ها، بدون نقد و بررسی آنها، نه تنها موجب پیشرفت و بالیدن نمی گردد بلکه مانع و

سدهای بر آن نیز می‌باشد. هیچ کشوری از بازتولید مداوم اندیشه‌های قدیمی خود به پیشرفت نمی‌رسد زیرا پیشرفت در گرو ازدیاد کمی و کیفی اندیشیدن می‌باشد، نه تکرار اندیشه‌ها. تفکر انتقادی به همگان می‌آموزد که در بند اندیشه‌های کهن نباشند و این نه به معنای رد هر اندیشه کهنی، که به معنای بازاندیشی در اندیشه‌ها و پذیرش آن‌ها بر مبنای استدلال‌های محکم است. بی‌شک کشور ما نیز در مسیر پیشرفت خویش به متفکران بازاندیش و همچنین مردمی با تفکر انتقادی نیازمند است. یکی از بهترین راه‌ها برای ایجاد چنین تفکری، تغییر و تحول در محتوا و چگونگی ارائه مطالب آموزشی آموزش و پرورش و آموزش عالی می‌باشد.

با انجام چنین پژوهش‌هایی که در آن رابطه‌ی میان محتواهای متفاوت درسی با میزان بهره‌گیری از تفکر انتقادی سنجیده می‌شود، شناخت بیشتری برای انجام تحولات در نظام آموزشی کشور پیش رو قرار می‌گیرد و این به یقین مقدمه‌ای، هر چند بسیار کوچک، برای ساختن ایرانی پیشرفته‌تر خواهد بود. علاوه بر مطالب بیان شده، بسیاری از محققین (به عنوان نمونه؛ شعبانی و مهر محمدی، ۱۳۷۹: ۱۱۷) نیز انفجار اطلاعاتی در دوران حاضر را دلیلی دیگر برای پرورش تفکر انتقادی دانسته و معتقدند که در این دوران، نه امکان یادگیری این موج عظیم اطلاعات وجود دارد و نه انجام چنین کاری ضرورت خواهد داشت. در حقیقت، مسأله ضروری، آموختن تفکر مبتنی بر استدلال و نقد است تا از این طریق، افراد در مواجهه با هر اندیشه و اطلاعاتی، مجهز بوده و با اتکا به قدرت نقد و پرسشگری اندیشه خویش، در مسیر علم و زندگی گام بردارند.

۱-۴ اهداف تحقیق :

۱-۴-۱ هدف اصلی:

هدف اصلی این پژوهش، بررسی جامعه‌شناختی برخی از عوامل موثر بر تفکر انتقادی دانشجویان می‌باشد.

۱-۴-۲ اهداف فرعی:

- تعیین ارتباط بین میزان گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان با پایگاه اقتصادی-اجتماعی آن‌ها.
- تعیین ارتباط بین میزان بهره‌مندی دانشجویان از گرایش به تفکر انتقادی با رشته تحصیلی آن‌ها.
- تعیین ارتباط بین میزان بهره‌مندی دانشجویان از گرایش به تفکر انتقادی با میزان تفکر انتقادی اساتیدشان.

- تعیین ارتباط بین میزان گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان با جنسیت آن‌ها.
- تعیین ارتباط بین میزان گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان با انگیزه آن‌ها از تحصیل.

۱-۵ فرضیه‌های تحقیق:

- میان پایگاه اقتصادی-اجتماعی دانشجویان و میزان گرایش به تفکر انتقادی آن‌ها ارتباط وجود دارد.
- میان رشته تحصیلی دانشجویان و میزان بهره‌مندی آن‌ها از گرایش به تفکر انتقادی رابطه وجود دارد.
- میان میزان گرایش به تفکر انتقادی اساتید و میزان گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان‌شان رابطه وجود دارد.
- میان جنسیت دانشجویان و میزان گرایش به تفکر انتقادی آن‌ها رابطه وجود دارد.
- میان انگیزه تحصیلی دانشجویان و میزان گرایش به تفکر انتقادی آن‌ها ارتباط وجود دارد.

۱-۶ کاربرد نتایج تحقیق :

تفکر کردن و نوع تفکر در تمامی بخش‌های زندگی بشری تاثیرگذار بوده و قابلیت ایجاد تغییرهای فراوان را در خود داراست. اگر بپذیریم که تفکر نقادانه قادر به ایجاد بهبود در کیفیت زندگی می‌باشد، دیگر مشخص نمودن حدود مرز برای گستره کاربردی که تفکر انتقادی می‌تواند ایجاد نماید، امر آسانی نیست. از همین رو، دامنه نهادها و سازمان‌هایی که می‌توانند جزء ذی‌نفعان استفاده از تحقیقات پیرامون تفکر انتقادی باشند، بسیار زیاد خواهد بود. به صورت مثال می‌توان استفاده از تفکر انتقادی را به کلیه نیروهای مسلح با استدلالی مشابه آن‌چه که فیشر و همکارانش (۲۰۰۹) در مورد ارتش امریکا بیان می‌کنند، پیشنهاد داد. آن‌ها در تحقیقی که با حمایت ارتش امریکا انجام دادند، چنین بیان کردند:

«این تعجب آور نیست که ارتش امریکا، پیش‌تاز ترویج و بهبود مهارت‌های تفکر انتقادی است... رهبران نظامی باید در شرایط پیچیده و پرتنش که در آن دانش ناقص و نامشخص است، تصمیمات تاکتیکی اتخاذ نمایند. اطلاعات ارائه شده به فرمانده جنگ، همیشه ناقص، اغلب نادرست و گاهی اوقات به صورت هدفمند گمراه‌کننده است. در این شرایط، استفاده از مهارت‌های تفکر انتقادی برای ارزیابی اطلاعات مربوط به میدان جنگ، بسیار مهم است» (فیشر و همکاران، ۲۰۰۹: ۲).

از سویی دیگر می‌توان هم‌نوا با سیگل تفکر انتقادی را لازمه یک زندگی دموکراتیک دانست (نقل از ریکتس، ۲۰۰۴) و در طریقی مشابه با فاشیون^۱ (۲۰۰۴)، معتقد بود که پرورش تفکر انتقادی در افراد، راهی برای افزایش اتخاذ انتخاب‌های عقلانی بوده و این می‌تواند به کاهش وجود افرادی ختم‌گردد که قادر به اتخاذ تصمیمات عقلانی نیستند و از این حیث، به مثابه خطری برای خود و برای آسایش جامعه محسوب می‌شوند. با

¹ Facione, P. A.

همین نگاه می‌توان از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان‌های شهرداری و بهزیستی تقاضا نمود که برای ترویج تفکر انتقادی در میان افراد به ویژه در شهرهای بزرگ اقدام نمایند چرا که کثرت اقوام و مذاهب و فرهنگ‌ها پتانسیل کاهش کیفیت زندگی مسالمت‌آمیز افراد را در خود می‌پروراند و شاید تفکر انتقادی همان‌گونه که نظریه پردازانش معتقدند بتواند نقش‌رهایی بخشی خود را در این زمینه ایفا نماید. علاوه بر این موارد گفته شده نگاهی به استفاده سایر کشورها از تفکر انتقادی، دیدگاه‌های جدیدی را پیش‌روی مسئولین برای استفاده از تفکر انتقادی قرار می‌دهد. ادگار و همکارانش (۲۰۰۸) با نگاهی ۱۰ ساله به مجلات آموزش کشاورزی، به این نتیجه رسیدند که از میان بالاترین موضوعات تحقیقی منتشر شده، تفکر انتقادی، رتبه ششم را دارد. (نقل از رهادس و همکاران، ۲۰۰۹: ۴۳) نمونه اخیر و همچنین نمونه‌های قبل‌تر، حاکی از امکان کاربرد تفکر انتقادی در زمینه‌هایی را فراروی ما قرار می‌دهد که شاید در نگاه نخست ضروری به نظر نرسند اما با عمق بخشیدن به نگاه اولیه ضرورت آن‌ها اثبات می‌شود.

در هر صورت، علاوه بر بیان کاربردهای تفکر انتقادی به طور کلی، در ارتباط با نتایج این پژوهش نیز می‌توان گفت که سازمان‌ها و نهادهای زیر، بیشتر می‌توانند از نتایج این تحقیق استفاده نمایند:

- وزارت آموزش و پرورش
- وزارت آموزش عالی
- سازمان بهزیستی
- نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

۷-۱ کلیدواژه‌ها

انگیزه تحصیلی^۱: از دیدگاه روی^۲ (۲۰۰۵)، انگیزش تحصیلی به تمایل درونی فراگیر که موجب هدایت رفتار فرد به سوی یادگیری و پیشرفت تحصیلی می‌گردد (نقل از میلانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۵۸).

^۱ educational motivation

^۲ Reeve . J